

GRUP ERDOC¹

ELS CAPÍTOLS DE LA CONFRARIA DELS HOMES
DE SANTA EULÀLIA DE VILAPICINA (S. XV)
PRESENTACIÓ DEL TEXT

Introducció

El document que presentem es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, amb el registre 3552 de la secció de *Cancelleria*, que ocupa els folis 206r a 207v. Datat a Medina del Campo el 29 de març de 1494, inclou com a indicacions cronològiques complementàries els anys de regnat del rei Ferran II a Sicília, Castella i Lleó, Granada i Aragó.

El text transcriu l'acceptació i el reconeixement per part del rei Ferran II el Catòlic dels capítols d'una confraria, sol·licitats pels prohoms habitants de Vilapicina. En aquest indret de l'antic terme parroquial de Sant Andreu de Palomar, segons el suplicatori dirigit al rei, s'hi alçava una antiga església dedicada a santa Eulàlia de Mèrida, la qual havia estat reparada recentment perquè estava molt derruïda i no s'hi podia celebrar missa. Alguns propietaris veïns «qui tenen torres e cases prop la dita sglésia e altres» havien contribuït a l'obra, ornant-la a més a més amb nous altars, i n'havien obtingut butlles d'indulgències. Això havia motivat l'augment de les devocions i la

1. El grup ERDOC (Equip de Recerca Documental del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias) l'han format aquest any: E. Albareda, J. J. Busqueta, M. Casadesús, N. Castejón, N. Celma, A. Collado, O. Cortés, Y. Esteve, J. Gispert, J. Lozano, F. Olivé, M. Ricart, Y. Serrano, J. Solé i M. Tolrà, participants en el II Curs de Lectura i Interpretació de Documents Medievals de Sant Andreu.

celebració regular dels oficis religiosos, especialment en honor de santa Eulàlia i dels altres sants que hi tenien singulars dedicacions. Malgrat tot, aquests homes van manifestar al rei la necessitat d'instituir una confraria que vetllés pel bon funcionament de l'església, pel seu manteniment i fins i tot per l'increment de les devocions, a la qual tingués lliure accés tothom que en volgués formar part.

Transcripció del document

Hominum habitatorum in Villapessine territorii Barchinone²

Nos Ferdinandus etc. Quia regie congruit dignitati³ uti sibi subditos nasciones in pacis et concordie custodiat unitate fidelesque suos foveat et inducat ad caritatis vinculum observandum quod esse⁴ dinoscitur bonorum omnium fundamentum. Iccirco cum vos fideles nostri probi homines habitatores in Villapessine in territorio eiusdem cupititis elemosinam et confratriam et communitatem iuxta sacre scripture eloquium inter vos dilectionem et caritatem habere ut caritas opera facere nos docet super ordinatione ipsius vestre elemosine sive confratrie ac ipsarum conservacione nostro presentaveritis conspectui humiliter quedam per vos facta et inserita capitula huius seriei:

Excelentissimo et Serenissimo Senyor: en lo territori de Barchinona en lo loch appellat de Vilapessina ha una antiga sglésia sots invocació de sancta Eulàlia Mèrita, la qual stava molt dirruйда, que grans temps havia que cessava en ella lo divinal offici e sacrifici de l'altar. E ara, poch temps ha, algunes persones qui tenen torres e cases prop la dita sglésia e altres, mogudes de devoció, han entès ab gran cura e diligència en reparar la dita sglésia obrant aquella e ornant-la d'altars, e obtingudes bulles d'indulgències per a dita sglésia, axí que augmentats les devocions en dita sglésia.

Vuy quasi cotidianament o algunes jornades la semana se celebren mises e altres devocions en dita sglésia e les jornades de les festivitats de dita sancta Eulàlia e altres sants de dites indulgències hi són celebrats los officis divinals, e de cada dia se repara dita sglésia. E per quant algunes persones vehines e altres devotes a dita sglésia tenen gran offici que aquella se sostengue e augmente per lo servici de Nostre Senyor Déu e dels benaventurats sants, dels quals ha en aquella, e se spera en breu haver altars e come-

2. «Lletra posterior al document».

3. «dignitati» *interlineat*.

4. *segueix* «dip» *ratllat*.

moracions, no vehents millor forma que poder en dita sglésia haver alguna confraria de devoció per lo bon orde, a miga⁵ de la qual no sols la dita sglésia se conservàs ans encara, axí en obres com en altres coses, per lo servey divinal prenguéis augment. Per ço suppliquen a Vostra Majestat sia mercè sua voler donar licència, facultat e permís que qualsevol persones vehines e altres qualsevol tenints devoció a dita sglésia, se puguen congregar una e tantes vegades quantes los serà vist més fàcil e covinent per entendre en⁶ fer dita confraria e pugan ésser confreres de dita confraria a acullir-hi en aquella totes persones qui entrar-hi volran. A la qual confraria sia de vostra mercè atorgar les ordinacions e capítols següents:

Primo, que los confreres de la dita confraria se puguen congregar una e tantes vegades quant ben vist los serà, per a tractar de les coses qui hauran sguart al orde, bon govern e administració de dita confraria e elegir ara de present e⁷ cascu⁸ any lo jorn de sancta Eulàlia Mèrita o lo digmenge prop següent dos o tres persones dels dits confreres en promens o majorals de dita confraria, los quals haien càrrech de bon governar e administrar dita confraria⁹ segons Déus e les consciències;¹⁰ plau al Senyor Rey.

Item, que sia de vostra mercè que los dits promens e confreres puguen elegir algú d'ells quals paria en clavari de les caritats e peccúnies de dita confraria e fer algun andador per a dita confraria; plau al Senyor Rey.

Item, que¹¹ cascu¹² confrare qui entrarà en dita confraria¹³ cascu¹⁴ mes de l'any, sien tenguts donar un diner per mes o un sou per l'any per la subvenció de les coses necessàries en dita confraria, e que en l'entrada no sien tenguts los confreres pagar sinó ço que a llurs devocions serà plasant e ben vist donar; plau al Senyor Rey.

Item, que si algunes altres necessitats los ocorrien per lo benefici de la dita sglésia e de la dita confraria puguen entre ells tallar-se d'algunes quantitats que'ls serà vist subvenir per llurs devocions a les necessitats de dita sglésia e confraria; plau al Senyor Rey.

Item, que los promens o maiorals e confreres puguen fer col·legi lícit, aprovat e honest ordinacions e tot ço que altres semblants col·legis e confreres de devoció poden e han acostumat lícitament e honesta ordenar e fer entre si; plau al Senyor Rey.

5. «per mitjà de» *interpretació*.

6. «en» *interlineat*.

7. *segueix* «quascun» *ratllat*.

8. «cascu» *interlineat*.

9. *segueix* «los quals haien càrrech de bon governar e administrar dita confraria» *ratllat*.

10. «segons Déus e les consciències» *interlineat*.

11. *segueix* «quascun» *ratllat*.

12. «cascu» *interlineat*.

13. *segueix* «quascun» *ratllat*.

14. «cascu» *interlineat*.

Item, que los promens e maiors e clavari de dita confraria, ans que usen de dits officis, haien a finir que bé e degudament regiran, procuraran e administraran les coses e béns de dita confraria; plau al Senyor Rey.

Et fuit per vos iamdictos probos homines humiliter supplicatum ut preinserta capitula et omnia et singula in eis et eorum quolibet contenta tam pro vobis qui nunc estis quam illis omnibus qui erunt de vestra elemosina et confraria in futurum, laudare, approbare et confirmare seu de novo concedere pro augmento et conservacione ipsorum de nostri solita benignitate dignaremur. Nos, vero, *inherens vestigiis illustrissimorum regum predecessorum nostrorum qui*¹⁵ in talibus et similibus, liberati animo annuerunt et alias respectu et incrementu piorum operum predictorum quorum participes esse volumus et obtamus vestris in hac parte supplicacionibus ob reverencia et honorem¹⁶ Domini nostri Ihesu Christi et beate Virginis Marie, matris sue et beate¹⁷ Eulalie quam in sumam¹⁸ devocionem habemus et tocius Curie Celestis, nec non pro augmento et longeva conservacione elemosine et confratrie supradicte favorabiliter inclinati tenore presentis capitula preinserta et omnia et singula in eis et eorum quolibet contenta, expresse et de certa sciencia concedimus, laudamus, approbamus, ratificamus, auctorizamus et huius nostre confirmacionis presentis¹⁹ roboramus ac etiam de novo concedimus tam pro illis qui nunc estis quam pro aliis omnibus et singulis qui erunt de dicta vestra confratria et elemosina in futurum illustrissimo propterea Ioanni, principi Asturiarum et Gerunde, primogenito nostro carissimo cui post felices et longevos dies nostros *indubitato heredi et successori intentum nostrum apperientes dicimus gerentique vices nostri generalis gubernatoriis ceterisque demum universis et singulis officialibus nostris, mandamus quarum omnia et singula in preinsertis capitulis et eorum quolibet expressata presentemque nostram confirmacionem sive novam concessionem teneant, firmiter et observent tenerique et observari faciant per quoscumque et non contrafaciant autem aliquem contrafacere promittant aliqua racione sive causa pro quanto illustrissimus princeps paternam benedictionem habet coram ceteri vero officiales nostri iram et indignacionem nostras cupiunt non incurrere. In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus nostro comuni sigillo in pendentem munitum.*

Datum in villa Metine del campo, XXVIII die marcii anno Nativitate Domini MCCCCLXXX quarto regnorumque nostrorum, videlicet, Sicilie anno XXVII Castelle et Legionis XX primo, Aragonum et aliorum XVI, Granate autem²⁰ tercio.

Yo el Rey.

15. *segueix «talibus» ratllat.*

16. *segueix «de domi» ratllat.*

17. «biate» *al ms.*

18. «suma» *al ms.*

19. *segueix «et» ratllat.*

20. *segueix «secundo» ratllat.*

Dominus Rex mandavit mihi Phelippo Clementis et viderunt eam generalis thesaurarii et M. Diez pro conservatore generali.

Provisa

La confraria

Les confraries van constituir la forma d'associació voluntària més estesa a l'Europa Occidental, sobretot d'ençà del segle XIV. Eren corporacions que presentaven, alhora, dues vessants: la pietosa-religiosa i la caritatiu-benèfica. Totes eren sota l'advocació d'un sant patró a qui dedicaven un altar i hi celebraven actes religiosos. Al mateix temps, realitzaven una tasca assistencial en fer-se càrrec de l'ajut a les vídues i als orfes dels confreres, dels malalts, dels vells, dels qui no tenien feina, del dot de les donzelles, etc. I, per a tot això, disposaven de recursos provinents de caritats, quotes periòdiques o llegats testamentaris. Existia, doncs, una forta imbricació dels aspectes religiós i profà al bell mig d'aquestes corporacions, encara que l'accent recaigués més en una o altra tendència.

Tot i el fort esperit contestatari i d'enfrontament amb les autoritats, tant laiques com eclesiàstiques, que va caracteritzar les primeres confraries del segle XII, a partir del segle XIV aquestes institucions seran canalitzades i depurades i coneixeran un gran desenvolupament que culminarà al llarg del segle XV. Cal no confondre, però, les confraries i els gremis. El gremi constituïa una corporació professional de menestrals, obligatòria, exclusiva i privilegiada, reconeguda oficialment pels poders públics.

Les raons de l'èxit generalitzat de les confraries a la fi de l'Edat Mitjana podria ser la inestabilitat personal fruit, entre d'altres, de l'impacte de les grans epidèmies, les greus dificultats econòmiques i de subsistència originades per les contínues crisis, i l'afebliment dels lligams de solidaritat familiar. Però, potser més important que aquestes, formar part d'una confraria possibilitava la integració a la vida de la comunitat i permetia assolir un paper més actiu en la vida de la parròquia o de l'església local. En un món com el medieval, l'individu aconseguia la seva identitat i llibertat mitjançant la incorporació a un grup, a un ordre col·lectiu.

És precisament al segle XV, moment daurat de les confraries, quan apareixen a la nostra parròquia la dels homes forans o forasters de Sant Andreu de Palomar (1401) i la que ara és objecte del nostre comentari, la dels homes de Santa Eulàlia (1494). Els seus capítols la defineixen com una

confraria de devoció perquè, com hem observat més amunt, el seu objectiu era recuperar i conservar l'església per al culte, acollir totes les persones devotes de les rodalies i agrupar-les i fer-les participar de forma activa en la vida de l'església local.

Aproximem-nos, ara, al seu funcionament intern. Segons els capítols, els confreres es podrien reunir, formant col·legi lícit, sempre que volguessin per tal de tractar aspectes relatius a l'administració i el bon funcionament de la institució. Aquesta seria dirigida i administrada per dues o tres persones —els anomenats «prohoms» o «majorals»—, escollides entre els confreres el dia de santa Eulàlia o bé el diumenge següent, que haurien de jurar el càrrec i el bon compliment de llurs responsabilitats, així com designar un «clavari», és a dir, un tresorer responsable de les claus de la caixa on es recollien les «caritats e peccúnies», i un «andador», o persona encarregada d'anar a recollir els diners de les quotes i de fer els avisos oportuns.

A tots aquells que volien entrar a la confraria, no se'ls exigia cap quantitat d'entrada, només allò que bonament poguessin aportar. Un cop dintre, però, col·laborarien amb un diner al mes o bé amb un sou (12 diners) l'any. En cas d'altres despeses, els confreres podrien «tallar-se», és a dir, repartir-se el pagament d'una quantitat per tal de subvenir i fer front a noves necessitats de la confraria i de l'església.

Vilapicina i l'església de Santa Eulàlia

El topònim Vilapicina, esmentat ja en nombrosos documents dels segles X i XI, abastava una àmplia demarcació de l'antic terme parroquial de Sant Andreu de Palomar, a redós del turó de la Peira i a ambdós vessants de la riera d'Horta, per damunt de l'anomenat «Camí de Dalt» (avui de Concepció Arenal). Es tractava d'un paratge dominat per boscos de pi negre i d'àlber, ben concorregut pels anomenats «fusters del bosc», artesans que cercaven la millor fusta per a la reparació i construcció dels vaixells de la ciutat de Barcelona. D'altra banda, el mateix topònim Vilapicina seria l'indici de l'existència, ja en època romana, d'una vil·la o explotació rural dedicada a l'elaboració de la pega, substància procedent del pi negre. El torrent, el bosc i la masia de Peguera, al peu del turó de la Peira —on encara hi creix un rodal de pi negre—, en confirmarien la continuïtat.

En aquest indret va destacar, d'ençà també del segle X, una capella romànica dedicada a santa Eulàlia de Mèrida, tal com consta en nombroses escriptures copiades als *Libri Antiquitatum* de l'Arxiu Capitular de Barcelona. Una església que va passar, a mitjan segle XI, juntament amb un ampli

territori i a través d'una donació realitzada per la família dels Orta, al domini de la catedral de Barcelona.²¹

A l'època que ens ocupa, l'església de Santa Eulàlia era filial de la de Sant Andreu. Per una visita pastoral de l'any 1413,²² sabem que l'edifici, llavors, ja era d'una notable antiguitat, que no tenia fundats beneficis propis, però que posseïa tot el necessari per al culte, fins i tot un calze d'estany per celebrar-hi missa. No en sabem els motius, però l'església es va anar deteriorant fins que un grupet d'habitants de les rodalies van decidir reparar-la i crear la confraria objecte de la nostra atenció, l'any 1494.

A mitjan segle XVI, cal una nova reparació; concretament l'any 1562 ens consta que s'hi deia missa tots els diumenges i festes de precepte, i també les diades de santa Eulàlia, de sant Roc i de sant Sebastià. A més, cada any per sant Sebastià s'hi concorria en processó des de la parròquia de Sant Andreu.²³

Al segle XVII, va caldre reconstruir diverses vegades l'edifici. Les guerres amb França el van malmetre molt, perquè Vilapicina servia sovint de base d'operacions als diversos exèrcits que assetjaven la ciutat.

L'actual església del carrer de Pere d'Artés va ser aixecada l'any 1782, damunt l'emplaçament de l'antiga capella de Santa Eulàlia de Vilapicina, llavors en precàries condicions i massa petita per atendre la munió de gent que hi acudia.

El nou temple va ser el resultat de la tasca empresa per mossèn Pau Ignasi Verdager i Ros, amb l'ajut dels Angirot, dels Basté, dels Guardiola, dels Manyà, dels Nadal, dels Solà i d'altres veïns de Vilapicina.²⁴ Damunt la llinda del portal, una inscripció gravada a la pedra diu: *Sacellum hoc raedificatum fuit vicinorum sumptibus, anno 1782*, en record de la col·laboració del veïnat en la reedificació.

En un dels brancals del portal, un carreu reaprofitat porta inscrites les paraules *sacellum hoc i iba mator civi*, restes del text *Sacellum hoc instaurabit Jacobus Agramunt scriba maior civitatis Barcinone, anno 1637*, que sabem que es va posar a la capella antiga arran d'una restauració costejada per l'escrivà Jaume Agramunt.²⁵

21. Arxiu de la Catedral de Barcelona (A. C. B.), *Libri Antiquitatum*. JOSEP MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona, 1906-1921. Rúbriques dels *Libri Antiquitatum*: llibre II, docs. 213, 250, 254, 285, 286 i 308.

22. A. C. B., *Llibre de visites*, foli 177.

23. A. C. B., *Speculum Oficialatus*, foli 172.

24. JOAN CLAPÈS I CORBERA, *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*. Barcelona, 1931; reedició, 1984, vol. II, pàg. 99.

25. J. CLAPÈS, *Fulles...*, pàg. 98.

Coronada pels tres finestrals del campanar, la façana mostra un malmès esgrafiat rococó enronçant l'ull de bou i la buida fornícula on hi va haver una imatge de santa Eulàlia. Simula una mena de randa o de punta de coixí on destaquen uns angelets que sostenen un ram de palma i una creu aspada, atributs del martiri de santa Eulàlia de Barcelona.

Tot fa pensar que va ser al segle divuit quan es va canviar l'antiga advocació de la santa emeritana per la barcelonina. Un fet similar va passar a la mateixa època amb la capella de Santa Eulàlia de Provençana, a l'Hospitalet. A l'interior –per bé que molt restaurada–, la bella imatge de santa Eulàlia de Barcelona que s'hi venera actualment és d'aquell temps.

La part més interessant de l'edifici, però, és la capella del Santíssim, oberta a un costat de la nau. Amb els murs despullats d'arrebossat, l'aparell del paredat –d'obra de pedra i d'argamassa– és ben visible. Dessota d'un arc antic que li dóna l'aparença d'arcosoli hi ha l'arqueta del sagrari. El llindar o pedrís de la base d'aquest parament és un massissat d'*opus signinum*, que probablement pertanyia a un antic paviment romà que, per raó de les posteriors remocions, ha quedat aixecat respecte a la planta actual de l'edifici.

Aquest vestigi i alguns altres materials (ceràmica i pedra tallada) introduïts a la construcció refermarien la tesi de l'existència, en aquest indret, d'una vil·la romana de la qual procediria el toponímic Vilapicina.

Al voltant del santuari destaca l'imponent casalot de cal Baster –obra del segle XVIII amb notables façanes esgrafiades a tots quatre costats– amb un pont-tribuna adossat a l'església per sota del qual passa l'antic camí carreter que conduïa a Sant Iscle de les Feixes i a Cerdanyola.

Més interessant per al nostre estudi, és el proper edifici que se suposa que va ser casal dels Artés, mercaders barcelonins del segle XV. D'estil gòtic amb el portal adovellat, les parets són d'aparell d'obra vista de pedra escainada, i té unes gracioses finestres amb les impostes i la llinda bellament esculpides. Malgrat l'evident degradació –a causa, principalment, d'un incendi i de la deficient rehabilitació posterior–, mostra encara el caràcter propi de les construccions nobles del seu temps.

BIBLIOGRAFIA ÚTIL SOBRE CONFRARIES

ANGELOZZI, G., *Le confraternité laicali, un'esperienza tra medioevo e età moderna*. Brescia, 1977.

BATLLE, C., *Les institucions benèfiques de la Seu d'Urgell durant l'Edat Mitjana*, «Urgellia», 6 (1983), 285-334.

BOIX, J., *La "Confraternitat de Nostra Senyora d'Ivorra". Estudio de una cofra-*

día de comienzos del siglo XI en el obispado de Urge, dins «La pobreza i la assistència a los pobres en la Cataluña medieval», II. Barcelona, CSIC, 1981-1982, 13-42.

BUSQUETA, J. J., *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona, 1991, concretament les pàgines 81-91.

CABESTANY, J. F., *La confraria d'hortolans de Tarragona (1553)*, «Boletín Arqueológico», època IV, fasc. 121-129 (1973-1974), 67-83.

CLAPÉS, J., *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, vol. II: «La Parròquia». Barcelona, 1931.

CLARAMUNT, S., *La asistencia social en la Baja Edad Media*, dins «Legados del mundo medieval». Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1987, 47-59.

CUENCA, A., *Dos cofradías medievales: San Cristóbal de Gandía y Santa María de Denia*, *Saitabi*, XXXV, 23-37.

GALLENT, M., *Las motivaciones asistenciales en dos cofradías laicas del siglo XV (Biar y Alcoy)*, «Anales de la Universidad de Alicante», 2 (1983), 139-161.

RUMEU DE ARMAS, A., *Historia de la previsión social en España*. Madrid, 1944.

VAUCHEZ, A., *Les confréries au Moyen Âge: une esquisse d'un bilan historiographique*, «Revue Historique», 558 (1986).